

Research paper / Оригинальная статья
<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-2-148-159>
MPHTI: 06.61.33
JEL: R11, R58, Z32

The Diversification of the Economy of the Ulytau Region through the Development of Tourism

Aizhan T. Tleuberdinova^a, Dinara M. Salauatova^{b*}

^a *Institute of Economics CS MSHE RK, 28 Shevchenko Str., A25K1B0, Almaty, Kazakhstan;* ^b *Karaganda University of Kazpotreboysuz, 9 Akademicheskaya Str., Karaganda, Kazakhstan*

For citation: Tleuberdinova, A.T., & Salauatova, D.M. (2023). The Diversification of the Economy of the Ulytau Region through the Development of Tourism. *Economics: the Strategy and Practice*, 18(2), 148-159, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-2-148-159>

ABSTRACT

The purpose of the study is to determine the possibilities for diversifying the economy of the Ulytau region through the development of the tourism industry. Some regions of Kazakhstan are characterized by monoprofile regions, the problems of which are exacerbated during the crisis. A monoprofile characterizes the spatial organization of the economy of the Ulytau region as a consequence of the predominant orientation towards the development of non-ferrous metallurgy. As evidenced by the events of the world arena in recent years, excessive dependence on commodity markets in the long term, one way or another, creates a threat of inhibition and a deformation impact on the trajectory of the socio-economic development of the region. This condition determined the topic of this article and its theoretical and practical significance. The study uses a systematic approach. The methodological basis of the study is based on general scientific methods: analysis and synthesis of statistical data, logical method, method of comparative analysis, and methods for assessing the level of diversification of the regional economy. As a result of the study, a diagnosis of the state of diversification of the economy of the Ulytau region was carried out, and the tourism sector was defined as a direction for achieving the sustainability of the region's economy due to the presence of rich tourism potential. Conclusions and suggestions based on the results of the study can be used in the development of regional programs and concepts for the development of the Ulytau region.

KEYWORDS: Economy, Strategy, Practice, Diversification, Ulytau region, Tourism

CONFLICT OF INTEREST: the authors declare that there is no conflict of interest.

FINANCIAL SUPPORT: the study was carried out (Grant No. AP14972652) funding by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan « Diversification of the economy of the Ulytau region through the development of the tourism industry».

Article history:

Received 27 February 2023

Accepted 29 May 2023

Published 30 June 2023

* **Corresponding author: Salauatova D.M.** – PhD, postdoctoral fellow, Karaganda University of Kazpotreboysuz, 9 Akademicheskaya Str., Karaganda, Kazakhstan, 87015803674, email: d.salauatova@keu.kz

Туризмді дамыту арқылы Ұлытау облысының экономикасын әртараптандыру

Тлеубердинова А.Т.^а, Салауатова Д.М.^{б*}

^а ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, көш. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Қазақстан; ^{б*} Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, көш. Академическая 9, Қарағанды, Қазақстан

Дәйексөз үшін: Тлеубердинова, А.Т., Салауатова, Д.М. (2023). Туризмді дамыту арқылы Ұлытау облысының экономикасын әртараптандыру. Экономика: стратегия және практика, 18(2), 148-159, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-2-148-159>

ТҮЙІН

Зерттеудің мақсаты – туризм индустриясын дамыту арқылы Ұлытау өңірінің экономикасын әртараптандыру мүмкіндіктерін анықтау. Қазақстанның кейбір өңірлері дағдарыс құбылыстары кезінде проблемалары шиеленісе түсетін өңірлердің монопрофильділігімен сипатталады. Ұлытау өңірінің экономикасын кеңістіктік ұйымдастыру түсті металлургияны дамытуға басым бағыттылықтың салдары ретінде монопрофильділікпен сипатталады. Соңғы жылдардағы әлемдік аренадағы оқиғалар көрсеткендей, ұзақ мерзімді перспективада шикізат нарықтарына шамадан тыс тәуелділік қандай да бір жолмен аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму траекториясына тежеу және деформациялық әсер ету қаупін тудырады. Бұл шарт осы мақаланың тақырыбын, оның теориялық және практикалық маңыздылығын анықтайды. Зерттеуде жүйелік тәсіл қолданылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін жалпы ғылыми әдістер құрайды: статистикалық деректерді талдау және синтездеу, логикалық әдіс, салыстырмалы талдау әдісі, аймақ экономикасын әртараптандыру деңгейін бағалау әдістері. Зерттеу нәтижесінде Ұлытау облысының экономикасын әртараптандыру жағдайына диагностика жүргізілді және туризм саласы өңірде туристік әлеуеттің жоғары болуына байланысты өңір экономикасының тұрақтылығына қол жеткізу бағыты ретінде айқындалды. Зерттеу нәтижелері бойынша жасалған қорытындылар мен ұсыныстарды Ұлытау өңірінің бағдарламалар мен өңірді дамытудың тұжырымдамаларын әзірлеуде пайдалануға болады.

ТҮЙІН СӨЗДЕР: экономика, стратегиясы, практикасы, әртараптандыру, Ұлытау облысы, туризм

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің ЖТН АР14972652 «Туристік саланы дамыту арқылы Ұлытау облысының экономикасын әртараптандыру» қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде әзірленген.

Мақала тарихы:

Редакцияға түсті 27 Ақпан 2023

Жариялау туралы шешім қабылданды 29 Мамыр 2023

Жарияланды 30 Маусым 2023

* **Хат-хабаршы авторы:** Салауатова Д.М. – PhD, постдокторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, көш. Академическая 9, Қарағанды, Қазақстан, 87015803674, email: d.salauatova@keu.kz

Диверсификация экономики Улытауской области посредством развития туризма

Тлеубердинова А.Т.^а, Салауатова Д.М.^{б*}

^а Институт экономики КН МНВО РК, ул. Шевченко 28, А25К1В0, Алматы, Казахстан; ^б Карагандинский университет Казпотребсоюза, ул. Академическая 9, Караганда, Казахстан

Для цитирования: Тлеубердинова А.Т., Салауатова Д.М. (2023). Диверсификация экономики Улытауской области посредством развития туризма. Экономика: стратегия и практика, 18(2), 148-159, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-2-148-159>

АННОТАЦИЯ

Цель исследования определить возможности диверсификации экономики Улытауской области посредством развития туристской отрасли. Для некоторых регионов Казахстана характерна монопрофильность регионов, проблемы которых обостряются во время кризисных явлений. Пространственная организация экономики Улытауской области характеризуется монопрофильностью как следствия преимущественной ориентации на развитие цветной металлургии. Как свидетельствуют события мировой арены последних лет, чрезмерная зависимость от сырьевых рынков в долгосрочной перспективе, так или иначе, порождает угрозу торможения и деформационного воздействия на траекторию социально-экономического развития региона. Данное условие определило тему данной статьи, ее теоретическую и практическую значимость. В исследовании применяется системный подход. Методологическую основу исследования составляют общенаучные методы: анализ и синтез статистических данных, логический метод, метод сравнительного анализа, методы оценки уровня диверсификации экономики региона. В результате исследования проведена диагностика состояния диверсификации экономики Улытауской области, и сфера туризма определена как направление достижения устойчивости экономики региона ввиду наличия богатого туристского потенциала. Выводы и предложения по результатам исследования могут быть использованы при разработке региональных программ и концепций развития Улытауского региона.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономика, стратегия, практика, диверсификация, Улытауская область, туризм

КОНФЛИКТ ИНТЕРЕСОВ: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

ФИНАНСИРОВАНИЕ: исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН АР14972652) «Диверсификация экономики Улытауской области посредством развития туристской отрасли».

История статьи:

Получено 27 февраля 2023

Принято 29 мая 2023

Опубликовано 30 июня 2023

* **Корреспондирующий автор:** Салауатова Д.М. – PhD, постдокторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза, ул. Академическая 9, Караганда, Казахстан, 87015803674, email: d.salauatova@keu.kz

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі бірқатар факторларға байланысты. Қазақстан өңірлері үшін өте кең таралған құбылыс монопрофильді өңірлердің болуы болып табылады. Олардың проблемалары дағдарыстық үрдістердің ықпалымен ерекше шиеленісуде. Экономиканың моно-салалық сипатын күшейту, әдетте, шикізат ресурстарын пайдалануға негізделген. Нәтижесінде бұл проблемалар жалпы мемлекеттік ауқымға ұлғаяды. Сонымен бірге, осы өңірлердің ресурстық әлеуетін жеткіліксіз пайдалану, әкімшілік-аумақтық құрылымдардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы кедергілерді жоюда мемлекеттік билік пен жергілікті әкімшіліктің басқа салалардың мүмкіндіктерін жете бағаламауы байқалады.

Ел экономикасы дамуының қазіргі заманғы үрдістері, үкіметтік стратегиялық бағдарламаларды талдау елдің шикізаттық әлеуеті таяу перспективада елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуде әлі де елеулі рөл атқаратынын көрсетеді (On the Concept for Kazakhstan's entry into the ranks of the 30 most developed countries in the world, 2014; On approval of the Forecast scheme of territorial and spatial development of the country until 2030, 2019; Strategy «Kazakhstan-2050»: a new political course of an established state, 2012).

Бұл ретте түсімдердің басым көпшілігі жалпы ішкі өнімнің, елдің шоғырландырылған бюджетінің және тікелей инвестициялар көлемінің динамикасына белсенді әсер ететін әлемдік бағалардың ауытқуы минералдық шикізатты өндіруден түседі. Минералды шикізатты игеру оларды сату елдің аймақтарында және өндірілетін өңірлерде одан да үлкен әсер етеді. Өңірлердің тар шикізаттық дамуы күрделі асқынуларға толы. Әлемдік тәжірибе сонымен қатар шикізат базасының сарқылуына байланысты өндірілетін шикізатқа әлемдік конъюнктураның ауытқуы құлдырап, тіпті ондаған және жүздеген ресурстық орталықтар жабылғанын көрсетеді.

Экономикалық жүйенің моно-салалық құрылымы бар аймақтар, әрине, экономикалық жүйесі әртараптандырылған аймақтарға қарағанда әлеуметтік-экономикалық жағдайы нашар. Мұндай жағдай осындай өңірлерді дамытудың күрделі проблемасын туғызды (дамуды қай бағытта жүзеге асыру керек және ол үшін қандай қаржыландыру көздерін пайдалану керек). Мұндай топқа Қазақстанның Ұлытау облысы да кіреді,

оның экономикасындағы негізгі үлесін ел экономикасының құрылымдық өзгерістеріне аз икемділікпен сипатталатын тау-кен металлургия саласы алады.

Экономиканың моно-салалық құрылымы бар аймақтар негізінен елді индустрияландыру кезінде, социалистік басқарудың қатаң орталықтандырылған жоспарлау-тарату жүйесі жұмыс істеген кезде құрылды.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, аймақтың экономикасы неғұрлым әртараптандырылған болса, оның әлеуметтік-экономикалық жағдайы соғұрлым жақсы болады.

Тау-кен металлургия өнеркәсібі бағытында гипертрофияланған дамыған өңірлердің экономикасын әртараптандырудың прогрессивті бағыттарының бірі экономиканың аралас секторларын дамыту, инвестициялар тарту үшін ынталандыруды қалыптастыратын туризм болып табылады. Ұлытау облысының өңірлік экономикалық құрылымын әртараптандыруға, жергілікті халықтың жұмыспен қамтылуы және өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін туризмді (тарихи, табиғи, адами) дамыту үшін айтарлықтай әлеуеті бар.

Әдебиетке шолу

Экономиканың моно-салалық құрылымы бар өңірлердің жұмыс істеу проблемасының ғылыми аспектілері аумақтарды дамытуды мемлекеттік, өңірлік басқару саласындағы отандық және шетелдік зерттеулер негізінде қалыптасты.

Қазақстан экономикасының кеңістіктік ұйымдастырылуы моноқалалардың немесе монофункционалды, монопрофильді, моноқұрылымдық облыстардың едәуір санының болуымен сипатталады. Бұл өнеркәсіп жүйесін ұйымдастырудағы инерцияның, сондай-ақ ауқымды көші-қон бағдарламалары мен урбанизация бағдарламасын жүзеге асыру салдарынан халықтың аумақтық бөліну ерекшеліктерінің салдары болып табылады. Мұндай жағдай жоспарлы экономика мен постиндустриалды шаруашылық жағдайында сақталды, моноқалалар олардың өмір сүруі мен дамуының факторы бола отырып, өңірлердің экономикалық дамуының драйвері рөлін атқарады.

Экономиканың моно-салалық сипатының қоғамға әсерін бағалаудың неғұрлым танымал тақырыбы Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде кеңінен сипатталған моноқалалар тақырыбы болып табылады (Uzakova et.

al., 2021). Моноқалалардың экономикасын зерттеудің басталуы ғылыми айналымға «company town» (бір компанияның қаласы) терминологиялық конструкцияларын енгізген шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде қаланды (Allen, 1966; Garner, 1984) және «single industry town», немесе «one industry town» («бір саланың қаласы») индустрияландыру дәуіріндегі Жаңа Англия мен АҚШ моноқалаларын сипаттау, содан кейін олардың мамандануын анықтау.

Хлестованың пікірінше, моно-салалық аймақ - «әлеуметтік-экономикалық дамуы жүйелі түрде қала құраушы кәсіпорынның (кәсіпорындардың) қаржылық-экономикалық жағдайына байланысты бірнеше қалалық округі немесе муниципалды аудандары бар аумақты» білдіретін және оған қолданылатын жоғары тәртіп ұғымы болып табылады.

Зайнутдинов атап өткендей, кеңестік кезеңде құрылған моно-салалық өңірлердің көпшілігі орталық билік органдарының барынша мүдделілігі байқалған салалардың кәсіпорындарын дамыта отырып, экономиканың тірек орталықтары функциясын орындауға бағдарланған (Zainutdinov, 2015).

Тәуелсіз Қазақстанның қазіргі жағдайында өңірлік басқарудың басты мақсаты азаматтардың табыс деңгейіне байланысты болатын өңір халқының өмір сүру деңгейін арттыру болып табылады, яғни, жоғары ақы төленетін жұмыс орындарының болуы мен жаппай жұмыссыздық болмаған кезде ғана өмір сүру деңгеуі жоғары болуы мүмкін.

Бұл аспект аумақтық экономиканы ұтымды ұйымдастыру және экономика салаларының тиімді жұмысы арқылы қол жеткізілетін аймақтың тиімді кешенді экономикалық және әлеуметтік дамуы негізінде табиғи жүйені қайта құру қажеттілігін болжайды.

Украин ғалымдары анықтағандай, аймақтағы экономика мен салаларды басқару олардың құрылымын оңтайландыру процесі болып табылады, бұл стратегиялық және тактикалық міндеттерді шешуді талап етеді, мұнда стратегиялық міндеттерге мыналар жатады: аймақтың экономикалық кешенін қайта құрылымдау; нарықтық типтегі әлеуметтік бағдарланған экономиканы құру (Zablodskaya et. al., 2010).

Өңірлердің монопрофильділігі денсаулық сақтау және білім беру объектілері ретінде маңызды инфрақұрылыммен қамтамасыз етуде елдің әртүрлі облыстарының эконо-

микалық және әлеуметтік дамуының теңгерімсіздігіне қауіп төндіреді. Бұл жағдай халықтың неғұрлым жайлы өңірлерге көші-қонының катализаторы болып табылады, бұл өз кезегінде жоғары білікті еңбек ресурстарының кетуіне, халықтың табиғи өсімінің төмендеуіне әсер етеді.

Моно-салалық аймақтар, атап айтқанда шикізат және металлургия салаларында жұмыс істейтін аймақтар, негізінен, олардың өнімдеріне әлемдік бағалардың үнемі өзгеруіне байланысты тұрақты бола алмайды, ал дағдарыс кезеңдерінде өндіріс пен қызметкерлердің көлемі қалғандарына қарағанда қысқарады. Нәтижесінде өңірлерді басқару тетігі әлеуметтік-экономикалық даму траекториясына тежеу және деформациялық әсер ету белгілерін алады. Жаңа туындайтын тәуекелдерді жүйелеуді және жаңа жағдайларда экономикалық өсудің ресурстық әлеуетін анықтауды ескере отырып осы ерекше өңірлік кіші кеңістіктердің жай күйінің шынайылығын анықтау қажеттілігі туындайды.

Пайдалы қазбаларды игеруді басымдықпен дамытудың экономикалық және әлеуметтік салдарлары мәселелеріне ғалымдар тарапынан жеткілікті көңіл бөлінді. Елдің технологиялық көшбасшылығын қамтамасыз етуде табиғи ресурстардың болуы мен дамуының артықшылықтары туралы жеткілікті қарама қайшы пікірлер бар (Nabakukk, 1962) керісінше, «ресурстық қарғыс» деп аталатын экономикалық өсу қарқынына теріс әсер етеді.

S.O' Hagan және B. Cecil (2007) атап өткендей, экономиканың шикізатқа тәуелділіктен апатқа ұшырауының алдын алудың ең жақсы тәсілі – әртараптандыру белсенділігі. Әртараптандыру «өнімділікті арттыру, жұмыс орындарын құру және кедейлікті азайтуға бағытталған тұрақты өсудің негізін құру мақсатында ішкі өндіріс пен сауданың әртүрлі құрылымына көшуді» білдіреді. Ол сондай-ақ салалық мүмкіндіктерді қайта бөлу және қайта бағдарлау арқылы экономикалық саланы дамыту, яғни басым саладан басқа салалардың монопрофильді аймақтарында дамуы ретінде анықталады. Нәтижесінде аймақтың басым бөлігінің кәсіпорынға тәуелділігі әлсірейді (Glebova et. al., 2022).

Экономикалық әртараптандыру экономиканы құрылымдық қайта құру және оның секторлары арасында экономикалық ресурстарды қайта бөлу нәтижесінде өнімділіктің

жоғары деңгейіне жету арқылы жүзеге асырылады. Дүниежүзілік банк әртараптандырудың екі өзара байланысты аспектісін анықтайды:

- сауданы әртараптандыру (яғни жаңа немесе сапалы өнімдерді экспорттау немесе жаңа нарықтарға шығу);

- ішкі өндірісті әртараптандыру (яғни, жалпы факторлық өнімділікті арттыру үшін салалар арасында және салалар ішінде ресурстарды қайта бөлуді ынталандыратын салааралық өндірісті қайта теңестіру).

Экономиканың моно-салалық құрылымын жаңғыртудың бұл тәсілі көптеген елдерде қолданылады. Туризмді дамыту арқылы әртараптандыру стратегиясын қолданудың жарқын мысалдары БАӘ мен Малайзия болып табылады.

Экономика құрылымын табысты әртараптандырудың және дамудың мұнай факторына тәуелділігін төмендетудің жарқын мысалы БАӘ болып табылады. Бұл елде оның экономикалық қызметінің маңызды түріне айналған туризм өте қарқынды дамып келеді. Тек 1999-2019 жылдар кезеңінде елге туристік келулер 6,73 есеге өсті, ал халықаралық туризмнен түсетін түсімдер бойынша ел 2019 жылы 21,8 доллар түсім сомасымен рейтингтің 18-ші жолын алып, ТОП-20-ға кірді. Инфрақұрылымға, жылжымайтын мүлікке, туризмге инвестициялар тартуға, сондай-ақ экспорттық әлеуетті одан әрі арттыру үшін еркін аймақ құруға бағытталған Дубай моделі ерекше қызығушылық тудырады.

Малайзияның сауатты экономикалық саясаты 2010 жылы 42%-ды құрайтын минералды шикізат экспортынан түсетін айтарлықтай қаражатты инфрақұрылымды дамытуға, әсіресе энергетика, байланыс және көлік салаларында, еңбек ресурстарын дамытуға инвестициялауға мүмкіндік берді. Бүгінде бұл ел туризмі дамыған, келуші туристер саны 26 млн. адам болатын ТОП-15 елдің қатарына кіреді (Coxhead, 2007).

Туристік саланы дамыту арқылы Қазақ-стан экономикасын әртараптандыру қажеттілігін Ердавлетов, Ақтымбаева, Мукатова (Erdavletov et. al., 2015), Панзабекова (Panzabekova, 2018) атап өтті.

Экономиканы әртараптандырумен қамтамасыз етілетін артықшылықтар:

- өңірлік жүйенің тұрақты жұмыс істеу жағдайларын қалыптастыруды қамтамасыз ету қабілеті;

- ресурстарды ұдайы өндірудің және басқа қызмет салаларына қайта бөлудің теңгерімсіздігін жою;

- қолда бар ресурстарды тарту және тиімді пайдалану;

- тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу;

- өңір халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыру.

Осылайша, экономиканы әртараптандыру адамның өсіп келе жатқан қажеттіліктері мен аймақшілік қоғамдастықтың ынтасын қанағаттандыру үшін аумақтың жиынтық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді.

Экономиканы әртараптандыру өте күрделі және даулы процесс болып табылады, өйткені әр түрлі аймақтардың әртараптандыру шегі бар, олардың асып кетуі шығындардың өсуіне, өндіріс тиімділігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін, сондықтан оның оңтайлы деңгейін анықтау өзекті міндеттердің бірі болып табылады. Осыған байланысты экономика құрылымын әртараптандыру және осы негізде оны іске асырудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін әзірлеу арқылы өңірдің орнықты дамуын қамтамасыз етудің шарттары мен факторларын зерттеудің объективті қажеттілігі туындайды.

Әдіснама

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі - аймақ экономикасын әртараптандыру деңгейін бағалаудың тәсілдері мен әдістері, статистикалық, логикалық, салыстырмалы талдаулар.

Ұлытау облысы өңірінің экономикасын әртараптандыру деңгейін талдау үшін ең жиі қолданылатын көрсеткіш - жұмыспен қамту құрылымы алынды. Бұдан басқа, көрсеткішті таңдауға Ұлытау облысы бойынша статистикалық деректердің шектелуі әсер етті. Нәтижесінде жаңадан құрылған өңір бойынша көрсеткіштер Қарағанды облысы бойынша жалпы мәліметтерден оқшауланған Жезқазған, Қаражал, Сәтбаев қалаларының, сондай-ақ Жаңарқа және Ұлытау аудандарының экономика салалары бойынша жұмыспен қамту көрсеткіштерін жинақтаумен айқындалды (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2023). Алынған нәтижелердің дұрыстығын тексеру мақсатында әртараптандыруды бағалаудың кең танымал әдістерін қолдана отырып бағалау жүргізу туралы

шешім қабылданды (Ivashina & Ulyakina, 2012; Auty, 1993):

1) Херфиндаль-Хиршман индексі (IHH):

$$IHH = \sum_{i=1}^n S_i^2, \quad (1)$$

мұндағы S_i - жұмыспен қамтудың жалпы құрылымындағы i -ші саланың үлесі.

Херфиндаль-Хиршман индексі (IHH) 0-ден (экономика әр түрлі секторлармен ұсынылған кезде, олардың әрқайсысы аймақ бойынша жалпы көрсеткіштің аз бөлігін алады) 1-ге дейін (экономика бір сектормен ұсынылған кезде, яғни мамандандырылған) өзгереді. Индекстің төмен мәні экономиканың мамандану деңгейінің төмендеуін және әртараптандырудың өсуін көрсетеді, ал индекстің ұлғаюы секторлардың бірінің үлес салмағының артуын және сәйкесінше маманданудың өсуін білдіреді.

2) экономика секторлары арасында жұмыспен қамтылғандардың бар үлестірімін өлшейтін *энтропия индексі (EI)* салыстырмалы түрде пропорционалды үлестірімге тең:

$$EI = \sum_{i=1}^n S_i * \ln(1/S_i) = - \sum_{i=1}^n S_i * \ln(S_i), \quad (2)$$

мұндағы N - секторлар саны, S_i - i -ші саладағы экономикалық белсенділіктің үлесі, ал \ln - натуралды логарифм.

Индекстің жоғары мәні әртараптандырудың жоғары деңгейін көрсетеді. Төмен мән маманданудың жоғары деңгейін көрсетеді. Осы индекстің мәні жұмыспен қамтылғандарды экономика секторлары арасында біркелкі бөлу кезінде ең жоғары болады; ең төменгі (нөлдік) мән – егер барлығы бір секторда жұмыспен қамтылса.

3) келесі формула бойынша есептелетін *Огив (IO)* индексі:

$$IO = \sum_{i=1}^n (S_i - 1/n) / 1/N, \quad (3)$$

мұндағы, N - экономика секторларының (салаларының) саны, S_i - экономика саласы, i -халықтың жалпы жұмыспен қамтылуындағы саланың үлесі.

Огив индексінің мәні 0-ден 1-ге дейін өзгереді. Энтропия индексінен айырмашылығы, Огив индексінің мәні неғұрлым жоғары болса, әртараптандыру соғұрлым төмен болады. Мінсіз әртараптандыру кезінде индекс мәні нөлге тең.

Аталған әдістерден басқа келесі формулаға негізделген Гасанли әдісі қолданылды:

$$D > \frac{n+1}{2} \quad (4)$$

мұндағы, D - өнеркәсіпті әртараптандыру коэффициентін көрсетеді, S - жалпы жұмыспен қамту; S_i - жекелеген салалар бойынша жұмыспен қамту.

Теориялық тұрғыдан алғанда, әртараптандыру коэффициенті ($1 \leq v \leq N$) бірлік пен n арасында өзгереді. Әртараптандыру коэффициенті неғұрлым көп болса, аймақ экономикасы соғұрлым дамыған болады және керісінше, әртараптандыру мәні неғұрлым аз болса, соғұрлым ол дамымайды.

Егер әртараптандыру коэффициенті:

$D > \frac{n+1}{2}$ мәніне ие болса, онда аймақ экономикасының дамуын теңдестірілген деп санауға болады, яғни жұмыспен қамтылған халықты бөлудің тепе-теңдік деңгейі қанағаттанарлық. Егер әртараптандыру коэффициенті $D < \frac{n+1}{2}$ мәніне ие болса, онда аймақ экономикасының дамуы теңгерімсіз болып табылады.

Нәтижелер мен талқылау

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуы. Ұлытау облысы «Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылысының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 3 мамырдағы № 887 Жарлығымен құрылды (On some issues of the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan, 2022).

Облыстың экономикалық және әлеуметтік саясатының негізгі стратегиялық басымдықтары:

- макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету;
- экономиканың инновациялық дамуы;
- туристік қызметті дамыту үшін жағдай жасау арқылы экономиканы әртараптандыру;
- инфрақұрылымдық өсу шектеулерінің төмендеуі.

Облыс аумағы 188,9 мың шаршы метрді құрайды, яғни Қазақстанның барлық аумағының 7%-ы (2724,9 мың шаршы метр). Облыс облыстық маңызы бар 3 қаладан тұрады: Жезқазған, Қаражал, Сәтбаев; 2 аудан: Жаңаарқа, Ұлытау; 72 ауылдық елді мекен. Облыс халқының саны 221 мың адам

(174,6 мың адам (79%) – қалалық, 46,4 мың адам (21%) – ауыл тұрғындары) (Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 2023).

Аймақ әртүрлі ғалымдар анықтаған монопрофильді аумақтардың бірқатар сапалық критерийлеріне жауап береді (Ivashina & Ulyakina, 2012; Uzakova et. al., 2021):

- облыс экономикасы негізінен Қазақстандағы ірі мыс өндірушінің – «Қазақмыс» ЖШС корпорациясы жұмысына байланысты;

- экономика құрылымындағы аса маңызды сала үлес салмағы 90%-дан асатын металлургиялық кешен болып табылады, оның даму деңгейі оның әлеуметтік-

экономикалық жай-күйі мен тұрақты әлеуметтік климатының басты индикаторы болып табылады;

- облыстың өнеркәсіптік әлеуетін өндірістің толық циклы бар түсті және сирек жер металдарын өндіруде шоғырланған технологиялық байланысты кәсіпорындар анықтайды: кен өндіруден бастап, аймақ тұрғындарының үштен бірі жұмыс істейтін дайын өнім өндіруге дейін.

«Жұмыспен қамтуды әртараптандыру» сияқты өлшемге сәйкестікке қосымша талдау жасайық.

Ресми статистика мәліметтері жұмыспен қамтылған халық санының азаю үрдісі мен жұмыссыздықтың өсуі туралы куәландырады (1-сурет).

Сурет 1 - Ұлытау облысының еңбек нарығының көрсеткіштері, мың адам.

Figure 1 - Indicators of the labor market of the Ulytau region, thousand people.

Ескерту – әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған («Аудандар жағдайындағы Қарағанды облысының еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері» статистикалық жинақ).

Ұлытау облысының экономикасын әртараптандыру деңгейіне талдау әртараптандыруды бағалаудың кеңінен танымал әдістерін - Херфиндаль-Хиршман индексі (ИНН), Огив индексі (ИО), энтропия индексі (ЕІ), Гасанли әдісі (D) - пайдалана отырып өңірдегі халықты жұмыспен қамту көрсеткішін талдау негізінде жүргізілді (Agibalov et. al., 2018; Zaretskaya & Titkova, 2017; Aliyeva, 2020). Әртараптандыру индекстерін есептеу нәтижелері 1 кестеде келтірілген.

Осылайша, коэффициенттерді есептеу нәтижелері Ұлытау өңірінің экономикасын әртараптандырудың төмен деңгейі туралы қорытынды жасауға негіз береді. Сонымен қатар, бұл мәлімдеме бір-біріне қайшы келмейтін барлық қолданылған әдістермен алынған нәтижелерге негізделген, бұл есептеулердің жоғары сенімділігін көрсетеді.

Аймақтың тұрақтылығына айтарлықтай әсер ететін өте перспективалы фактор экономиканы әртараптандыру, атап айтқанда туризмді дамыту болып табылады.

Кесте 1 - 2017-2021 жылдар кезеңінде Ұлытау өңірі экономикасының құрылымын әртараптандырудың есептік коэффициенттері

Table 1 - Estimated coefficients of diversification of the structure of the economy of the Ulytau region in the period 2017-2021

	Норматив	2017	2018	2019	2020	2021
<i>IHH</i>	0	0,4838	0,4658	0,4952	0,4828	0,4651
<i>IO</i>	0,0000	0,0501	0,0441	0,0540	0,0496	0,0439
<i>EI</i>	max	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
<i>D</i>	D>	2=2	2=2	2=2	2=2	2=2

Ескерту - авторлар есептеген

Әртараптандыру процесі белгілі бір аумақтағы әртүрлі салалар (қызмет түрлері) өндірістерінің алуан түрлілігінің мүмкіндіктері мен шекараларымен айқындалатын әртараптандыру әлеуетімен тығыз байланысты және оларды өңір экономикасының жалпы құрылымына үйлесімді енгізуді қамтамасыз етеді.

Өңірдегі туризмді дамыту. Ұлытау облысының туристік әлеуеті тарихи киелі орындармен, табиғи және мәдени ландшафттармен ұсынылған, өте жоғары және Ұлытау өңірінің тұрақты дамуы үшін үлкен қызығушылық тудырады. Ұлытау қажылық, мәдени-танымдық, этнографиялық, экологиялық, медициналық, ғарыштық туризмді дамыту орны болып табылады.

Ұлытау өңірінің негізгі туристік ресурстары: Әулиетау таулары – қасиетті тау, туристердің қажылық орны; Тарих және мәдениет ескерткіштері (Жошы хан, Алаш хан кесенелері; Хан Ордасы ескерткіші - мұнда ғасырлар бұрын жарияланған билеушілерді ақ киізге көтерген; ежелгі Басқамыр, Аяққамыр қалалары; Домбауылдың салттық құрылысы; Теректі петроглифтерінің жартастағы суреттері; құлаған ғарыш кемелері - түрлі-түсті құмдары бар Қызылқия шөлі және т. б.). Аймақта «Ұлытау» ұлттық табиғи паркі және Жезді кентіндегі республикадағы жалғыз тау-кен және мыс балқыту тарихы мұражайы жұмыс істейді. Тасбұлақ, Күмісбұлақ және т. б. жергілікті өзендер мен бұлақтар емдік қасиеттерімен танымал (Tourism in Kazakhstan: top 5 most beautiful places in Ulytau).

2018 жылдың шілде айында Ұлытау ауылында «Ұлытау – Қазақстанның киелі туризм орталығы» туристік форумы аясында Қазақстанның туроператорлары үшін инфотур өткізілді. 2019 жылдың тамыз айында Мемлекет басшысының қатысуымен «Ұлытау-2019» халықаралық туристік

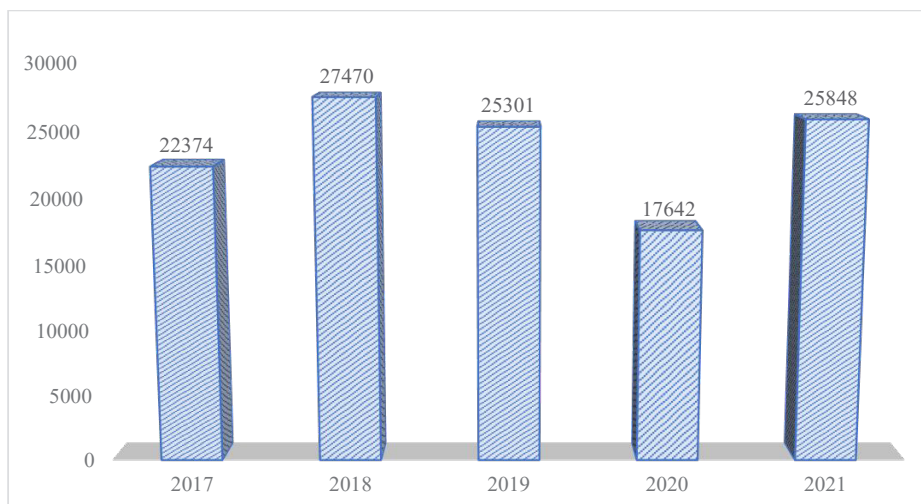
нысаны өтті (Official site of the President of the Republic of Kazakhstan, n.d.). Форумдардың мақсаты туристердің келу санын арттыру бойынша іс шараларды талқылау және әзірлеу болды. Аталған іс-шараларды жыл сайын өткізу жоспарлануда. Пандемия кезінде іс-шаралар өткізілмеді.

Осы өңірге туристерді тарту жөніндегі іс-шаралардың бірі әлемнің 9 елінен музыкалық ұжымдарды жинаған «Жезкиік» фольклорлық ұжымдарының халықаралық фестивалін өткізу болды (Karaganda regional scientific and methodological center of leisure and folk art, n.d.). Халықаралық фестиваль «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасы аясында, «Қазақстанның рухани ордасы» жобасы мен «Туған жер» арнайы бағдарламасы аясында өткізілді. Фестивальдің мақсаты Қазақстанның материалдық емес мәдени мұрасын сақтау, қазақ фольклорын насихаттау және дамыту, туристік кластерді дамыту, халықтық мәдениетті оның алуан түрлілігінде дәріптеу болып табылады. Осындай іс-шараларды өткізу жергілікті тұрғындарға экскурсиялық қызметтер көрсету, ұлттық тағамдармен, киіммен және кәде-сыйлармен сауда жасау бойынша кәсіпкерлік қызметті жандандыруға мүмкіндік береді.

2018 жылы «Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғи қорық-мұражайында дүниеге келген «Терісаққан көктемі» атты халықтық этнофестиваль басталды. Бұл идея Терісаққан ауылындағы шағын іс-шараны халықтық фестивальге айналдырды, ол өзінің мәртебесін аудандық деңгейден республикалық деңгейге көтеріп, ЮНЕСКО бағдарламасының мәртебесін алды. Іс-шараны ұйымдастырушылар оны жыл сайын өткізуді жоспарлады, өйткені ол Қазақстанның ұлттық мәдениетін насихаттайды және көптеген туристерді тартады. Фестивальда ұлттық тағамдарды дайындау, қамшы тоқу,

ағаш өңдеу және арқан дайындау бойынша конкурстар мен шеберлік сыныптары өткізіледі. Дайындалған қатысушылар садақ ату және найза лақтыру жарыстарына, ат жарыстарына және т. б. қатыса алды.

Осы іс-шараларды өткізу 2018 жылы өңірге келушілер санының жалпы өсуіне ықпал етті (2-сурет). Алайда, ресми статистика деректері көрсеткендей, іскерлік сапарлар туристік сапарлардан басым.

Сурет 2 - Ұлытау облысына келген туристер саны, 2017-2021 жж., адам

Figure 2 - The number of tourist arrivals to the Ulytau region, 2017-2021, people

Ескерту - әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған (Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы)

Туризм аймақ экономикасы үшін салыстырмалы түрде жаңа қызмет түрі болғанына қарамастан, соңғы жылдары сала айтарлықтай белсенді дамып келеді, бұл отандық инвесторлардың перифериялық локализацияларда шоғырланған осы аймақтың туристік-рекреациялық ресурстарын игеруді жандандыруға қызығушылығының артуына байланысты. 2026 жылға дейін 5 жылдық кезеңге туризм саласын дамытуға Жезқазған қаласы мен Жаңаарқа ауданында қонақ үй кешендерін, Ұлытау ауданында туристерге кешенді қызмет көрсетуге арналған туристік орталықты, 100 орындық «Ұлытау» санаторлық үлгідегі демалыс үйін салуға 1,5 млрд. теңге бағытталды, бұл келушілер санын 2026 жылға қарай 1 млн. адамға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Саланы дамыту үшін елеулі тосқауыл көлік инфрақұрылымының әлсіздігі болып табылады (Tleuberdinova et. al., 2021). Туризмнің қарқынды дамуы саланың заманауи инфрақұрылымын құруды көздейді: қонақ үйлер, тамақтану кәсіпорындары, кемпингтер, ойын-сауық кәсіпорындары және т. б.

Қорытынды

Осылайша, Ұлытау облысының моно-профильділігін жаңғыртудың басым бағыты құрылымдық қайта құруды, өңірдегі жаңа салаларды дамытуды, жаңа кәсіпорындар құруды және қолда бар кәсіпорындарды жаңғыртуды қамтитын экономиканы әртараптандыру болып табылады, бұл тау-кен-металлургия саласына тәуелділік мәселесін болдырмауға көмектеседі. Қазақстанның Ұлытау облысында тау-кен металлургия өнеркәсібін дамытудың стратегиялық басымдығының сақталуына қарамастан, экономиканың қосымша салаларын дамыту өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды шарты болып отыр.

Туризмді дамыту облыс экономикасын әртараптандырудың тиімді тәсілі болып табылады, өйткені Ұлытау Қазақстанның тарихи маңызды туристік орталықтарының бірі болып табылады. Ұлытау өңірінде дамудың серпінді сипатына ие туризм саласының кәсіпорындарын кеңейту өңірді теңгерімді дамытудың көпфункционалды міндеттерін шешуге мүмкіндік береді:

1. экономиканың моно-салалық құрылымын әртарапандыру. Туристік саланың қалыптасуы экономиканың базалық саласына (тау-кен-металлургия) тәуелділікті және сыртқы экономикалық ортаның жағымсыз құбылыстарымен байланысты тәуекелдерді азайтады;

2. жұмыспен қамтуды арттыру. Жұмыссыздық деңгейін төмендету және қосымша жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету өңір үшін дәстүрлі емес жаңа салада жаңа кәсіпорындар мен жұмыс орындарын құру арқылы қол жеткізіледі;

3. жергілікті халықтың өмір сүру деңгейін арттыру. Жаңа салада жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету арқылы жұмыссыздар санын қысқарту, адамдардың кәсіби қызметте өзін-өзі жүзеге асыруына, халықтың тұрақты табыстарына кепілдік беруге ықпал етеді;

4. бюджеттің салық салынатын базасын кеңейту. Экономиканың әртүрлі (түйіскен) салаларындағы кәсіпорындар санының өсуі барлық деңгейдегі бюджеттердің салық салынатын базасын кеңейтуді қамтамасыз етеді;

5. әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің құрылысын кеңейту. Өңір экономикасының көтерілуі және өңірлік және жергілікті бюджеттерде ақшаның болуы әлеуметтік сала объектілерін қамтуға мүмкіндік береді.

Аймақ экономикасын әртарапандыру бұл ұзақ процесс, одан бір сәттік нәтиже күтуге болмайды, бірақ бүгінгі таңда бұл аймақ экономикасының дамуындағы жағымсыз құбылыстарды және оның моно-салалық бағытын тегістеудің және осылайша облыс дамуының айқын аймақтық ерекшеліктеріне әсер етудің жалғыз жолы.

Ұлытау экономикасын әртарапандыру стратегиясын іске асыру кезінде оның тиімділігін қамтамасыз ету мақсатында Дүниежүзілік банктің мынадай төрт негізгі шараны пайдалану жөніндегі ұсынымдарын ескеру қажет:

- тиісті ынталандыру жүйесін қамтамасыз ету;

- сауда шығындарын төмендетуге бағытталған инвестициялар мен саяси реформалардың кепілдіктері;

- қолдаудың тиімді саясатын жүргізу ресурстарды жаңа қызмет түрлеріне түзету және қайта бөлу;

- нақты нарықтық, саяси және институционалдық.

Бірқатар мемлекеттік бағдарламалық құжаттардың қабылдануы дәлелдегендей, әртарапандыру мемлекет экономикасын дамытудың негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Демек, оны іске асыру үшін өңірлік жүйелер мен тұтастай алғанда экономика ресурстарының бөлінуін басқарудың пәрменді тетіктері қажет, бұл өңірдің орнықты дамуын әртарапандыруға бағдарланған басқару тетігін әзірлеу қажеттігін болжайды, бұл экономиканы жаңғыртуға институционалдық жағдайлар мен ынталандыруларды қалыптастыру және өңірлік өсудің әртарапандыруға бағдарланған стратегияларына экономикалық – ресурстық әлеуетті тарту жөніндегі іс-шараларды іске асыруға мүмкіндік береді.

References

1. Agibalov, A. V, Novikova, I. I., & Zakupnev, S. L. (2018). Methodological approaches to assessing the level of diversification of the economy of rural areas. *Bulletin of the Voronezh State Agrarian University*, 1 (56), 188-196. <https://doi.org/10.17238/issn2071-2243.2018.1.188> (In Russ.)

2. Allen, J. (1966). *Company Town in the American West*. University of Oklahoma Press, Oklahoma.

3. Aliyeva, Kh. G. (2020) Evaluation of the effectiveness of the use of personnel potential at industrial enterprises. *Azimuth of Scientific Research: Economics and Management*, 9(4), 37-40. <https://doi.org/10.26140/anie-2020-0904-0006>

4. Auty, R. M. (1993). *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*. London, Routledge.

5. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2023). [cited January 13, 2023]. Available: <https://stat.gov.kz/region/77208140>

6. Coxhead, I. (2007). A New Resource Curse? Impacts of China's Boom on Comparative Advantage and Resource Dependence in Southeast Asia. *World Development*, 35(7), 1099-1119. <https://doi.org/10.1016/J.WORLDDEV.2006.10.012>

7. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 3, 2022 No. 887 “On some issues of the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan”. [cited January 10, 2023]. Available: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000887>

8. Erdavletov, S. R., Aktymbaeva, A. S., & Mukatova, D. M. (2015). On the issue of activating rural areas of Kazakhstan through the development of varieties of agro-tourism. *KazNU Bulletin. Geography series*, 2(41), 360-368.

9. Garner, J. (1984). *The Model Company Town*. The University of Massachusetts Press, Boston.

10. Glebova, A.G., Zelensky, V.N., & Lazareva, A.S. (2022). Problems of single-industry towns: world experience and Russian practice. *Vestnik Universiteta*, 1(11), 86-93. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2022-11-86-93> (In Russ.)
11. Habakkuk, H. J. (1962). *American and British Technology in the Nineteenth Century*. London, Cambridge University Press.
12. Ivashina, N. S., & Ulyakina, N. A. (2012). Development of single-industry cities in Russia's regions: Challenges and prospects. *InvestrRegion*, 1, 54–59. (in Russ.)
13. Karaganda regional scientific and methodological center of leisure and folk art. I International Festival of Folk Music “Zhezkiik”. [cited January 10, 2023]. Available: <https://onmcdint.kz/i-mezhdunarodnyj-festival-folklornoj-muzyki-zhezkiik/>
14. Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. The head of state took part in the work of the International Tourism Forum “Ulytau-2019”. [cited January 10, 2023]. Available: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-rabote-mezhdunarodnogo-turisticheskogo-foruma-ulytau-2019
17. Overview and analytical portal Strategy 2050. Tourism in Kazakhstan: top 5 most beautiful places in Ulytau. [cited January 10, 2023]. Available: <https://strategy2050.kz/ru/news/turizm-v-kazakhstane-top-5-krasiveyshikh-mest-ulytau/>
18. Panzabekova, A. Z. (2018). Diversification of tourism and economic development of Kazakhstan. *R-economy*, 4(3), 82–87. <https://doi.org/10.15826/recon.2018.4.3.012>
19. Hagan, S. O', & Cecil B. (2007). A Macro-level Approach to Examining Canada's Primary Industry Towns in a Knowledge Economy. *Journal of Rural and Community Development*, 2(2), 18-43.
21. Tleuberdinova, A., Shayekina, Zh., Salauatova D., & Pratt S. (2021). Macro-economic Factors Influencing Tourism Entrepreneurship: The Case of Kazakhstan. *The Journal of Entrepreneurship*, 30(1), 179-209. <https://doi.org/10.1177/0971355720981431>
22. Uzakova, S., Beimenbetov, S., & Shildibekov, Y. (2021). Value-oriented approach in Kazakhstani regional development projects. *Problems and Perspectives in Management*, 19(4), 352-361. [https://doi.org/10.21511/19\(4\).2021.28](https://doi.org/10.21511/19(4).2021.28)
23. Zablodskaya, I. V., Dodonov, O. V., Gorbunov, V. A., Salukvadze, I. N., & Martynyuk, I. V. (2010). *Economics of the region: structuring, evaluation, development*. Lugansk, publishing house “Knowledge”.
24. Zainutdinov, R. R. (2015). Single-industry regions of Russia: definition, typology and development prospects. *Economy of the region*, 1(4), 106-122. <https://doi.org/10.17059/2015-4-9>
25. Zaretskaya, V.G., & Titkova I.K. (2017). Economic diversification of Russian regions: dimensions and trends. *National Interests: Priorities and Security*, 13 (12), 2236–2255. <https://doi.org/10.24891/ni.13.12.2236>

Information about the authors

Aizhan T. Tleuberdinova – Dr. Sc. (Econ.), Associate Professor, Chief Researcher, Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, email: tat404@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-5932>
 * **Dinara M. Salauatova** – PhD, postdoctoral fellow, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan, email: d.salauatova@keu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8569-3755>

Авторлар туралы мәліметтер

Тлеубердинова А.Т. – э.ғ.д., профессор, бас ғылыми қызметкер, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан, email: tat404@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-5932>
 * **Салауатова Д.М.** – PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің постдокторанты, Қарағанды, Қазақстан, email: d.salauatova@keu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8569-3755>

Сведения об авторах

Тлеубердинова А.Т. – д.э.н., профессор, главный научный сотрудник, Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, email: tat404@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8762-5932>
 * **Салауатова Д.М.** – PhD, постдокторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан, email: d.salauatova@keu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8569-3755>